

РІНСЬКИЙ СОЮЗ МІЖ БРАНДЕНБУРЗЬКИМ КУРФЮРСТОМ І КОРОЛІВСЬКОЮ ПРУССІЄЮ В ОЦІНЦІ ЯНА КАЗИМИРА ТА ЙОГО ДВОРУ ВОСЕНИ 1655 РОКУ

Європейська криза середини XVII ст., що була переломною епохою в історії ранньомодерного часу, здавна цікавить дослідників міжнародної дипломатії. Революції та війни, що точилися у цей період, змінювали міцно усталені, як тоді здавалося, форми соціальних та політичних відносин, виробляючи нові тенденції в економіці, культурі, праві та в цілому суспільстві. Першорядного значення у той період набував балтійський регіон, володіння яким зміцнювало країни у їхній боротьбі за економічне процвітання та політичну могутність.

Однією з головних країн, які були учасниками боротьби за торгівлю на Балтиці і від якої великою мірою залежало розв'язання балтійського питання того часу, було Бранденбурзьке князівство, об'єднане Гогенцоллерами в єдину країну з Князівською (Східною) Пруссією. Землі ці від часу їхнього підданства у 1525 р. потрапили у васальну залежність від Корони Польської. Отож однією з головних засад політики бранденбурзьких курфюрстів у XVII ст. було намагання об'єднати Бранденбург і Князівську Пруссію з Пруссією Королівською – територією, що простягалася у гирлі Вісли з головними прибалтійськими торговими містами Гданськом, Торунем, Мальборком та Ельблонгом. Для курфюрста Фрідріха Вільгельма така нагода трапилася восени після нападу шведського короля Карла X Густава на Річ Посполиту 21 липня 1655 р. Метою цієї статті є простежити реакцію політиків Речі Посполитої восени 1655 р., коли після захоплення шведами Варшави і Кракова ціла країна піддалася Карлові X Густаву, на спроби курфюрста об'єднати всі пруські землі з Бранденбурзьким князівством у єдину державу.

Політична позиція Бранденбурга до певної міри мала визначальний вплив на хід шведської війни у Речі Посполитій і, зокрема, на становище Богдана Хмельницького, особливо в останній рік його гетьманування. Тому цей важливий епізод бранденбурзько-польських відносин мав непересічне значення в історії Північної війни 1655–1660 рр. Адже курфюрст Фрідріх Вільгельм на короткий час виступив на боці країн, які восени 1655 р. намагалися організувати антишведську коаліцію.

Незважаючи на формальну ленну залежність від польського короля, політика курфюрста Фрідріха Вільгельма у 1650-х роках була цілком само-

стійною, з великими впливами на Гданськ і на становище на Балтиці в цілому. Курфюрст шукав нагоди зміцнити свою владу у протистоянні з Габсбургами, а також у середовищі німецьких князів і, звичайно, добивався більшої військово-політичної та економічної незалежності від Речі Посполитої. Така пильність у відстоюванні своїх власних інтересів наприкінці 1654 – на початку 1655 рр. насторожувала як польсько-литовських, так і шведських політиків. У міжнародних відносинах того часу відомими були, зокрема, великі претензії шведського короля на підкорення і володіння тими самими балтійськими портами Королівської Пруссії, насамперед Гданськом, на які висував свої претензії також і бранденбурзький курфюрст Фрідріх Вільгельм.

Для Речі Посполитої, зі свого боку, Гданськ відіграв першорядне політичне та економічне значення. Його називали балтійськими воротами держави, і оволодіння містом з боку Швеції мало б зміцнювати Карла X Густава на шляху до цілковитого опанування Балтійським морем.

У Стокгольмі на відомому грудневому засіданні ріксроду стратегічне значення Пруссії – Королівської, мабуть, – оцінювалося дуже високо як території, з якої можна контролювати балтійську торгівлю, Лівонію, Бранденбурзьке князівство і саму Річ Посполиту¹. Крім того, від позиції курфюрста для Швеції багато залежало також на успішних переговорах щодо оборонно-наступального союзу з Англією, який давав би Карлові X великі гарантії щодо безпеки на Балтиці, насамперед з боку Голландії і Данії. Однак з усіх переваг, які Швеція могла отримати від прихильності Фрідріха Вільгельма, виділялося дві справи: потреба в економічному та політичному пануванні над пруськими портами на Балтійському морі Мемелем та Пілавою і намагання отримати від курфюрста дозвіл на перехід шведських військ до Корони Польської через землі бранденбурзької Померанії.

Витоки цих вимог слід шукати у взаєминах Швеції та Бранденбурга з часів Тридцятилітньої війни, де питання Пілави й Мемеля, а також переходу шведської армії через бранденбурзьку територію перебували в такому самому гострому протистоянні: батько Фрідріха Вільгельма курфюрст Георг Вільгельм у той час докладав всіляких зусиль, аби не дати Густаву Адольфу висадитися з військами на його територію для розгортання війни проти Австрії і Речі Посполитої². У підтексті цих планів, що розроблялися Карлом X

¹ Svenska riksrådets protokoll. – Stockholm, 1923. – Del. XVI: (1654–1656) / Utgiv. genom Per Sondén. – S. 30 (виступ Бенгта Шютте на засіданні 12 (22) грудня). В англійському перекладі цей уривок див.: Sweden as a Great Power 1611–1697: (Government: Society: Foreign Policy). Documents of Modern History / Ed. by Michael Roberts. – London, 1968. – P. 168–169.

² Про це див.: Roberts Michael. Gustavus Adolphus. A History of Sweden 1611–1632. – London; New York; Toronto, 1958. – Vol. II: 1626–1632. – P. 312–323, 339–341, passim; Lundkvist Sven. The Experience of Empire: Sweden as a Great Power // Sweden's Age of Greatness 1632–1718 / Ed. by Michael Roberts. – London, 1973. – P. 28. Паралелі зі шведською політикою середини 1620-х років і середини 1650-х років стосовно Бран-

Густавом наприкінці 1654 – у першій половині 1655 рр., було не лише його бажання знайти простіший і швидший шлях для наступу на Великопольщу. Річ у тім, що дозвіл Фрідріха Вільгельма на використання своїх земель шведською армією мав би вивести його з числа не тільки ймовірних союзників Яна Казимира, але й навіть тих, хто дотримувався нейтралітету в протистоянні між Швецією і Річчю Посполитою³.

Від самого початку шведського нападу на Річ Посполиту двір Яна Казимира, використовуючи свої взаємини з бранденбурзьким курфюрстом, намагався вплинути на політику австрійського імператора Фердинанда III за його підтримки військами. Протистояння Габсбургів і Бранденбурзького князівства на поширення впливів у Німеччині мало ключове значення у таких політичних інтригах коронного двору.

У березні 1655 р. в Берліні відбулося важливе засідання державної ради, на якому визначалися головні напрями політики курфюрста Фрідріха Вільгельма на найближчі місяці⁴. Тут говорилося, поза іншим, також і про бажання Яна Казимира отримати допомогу від Австрії.

Головне питання, яке порушив Фрідріх Вільгельм на цій нараді, полягало в тому, чи можна примирити Швецію і Річ Посполиту та розпочати спільні військові дії проти Росії⁵. Інша справа, визначальна у бранденбурзькій політиці, стосувалася конкретного вибору в зовнішній політиці – на чий бік стати у разі початку польсько-шведської війни. У зв'язку з цим виникало багато запитань щодо того, яку позицію стосовно Бранденбурга-Пруссії займуть сусідні країни під час шведського вторгнення до Речі Посполитої. Насамперед ішлося тут про Данію, Голландію та Австрію, за дипломатичною активністю якої у Берліні спостерігали з особливою увагою та прискіпливим інтересом⁶.

Австрійське посередництво для укладення польсько-московського миру і, як результат, зміцнення впливів імператора у Речі Посполитій викликало неабияку стурбованість у бранденбурзького курфюрста. У результаті такої

денбурга були очевидними вже для тогочасних європейських політиків та істориків (наприклад, для Самуеля Пуфендорфа та ін.).

³ Tuttle Herbert. History of Prussia to the Accession of the Frederic the Great. – Boston; New York, 1883. – Vol. I: 1134–1740. – P. 176.

⁴ Pufendorf Samuel. De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni, electoris Brandenburgici, commentariorum libri novendecim. – Lipsiae; Berolini, 1733. – P. 190–194; Droysen Johann Gustav. Geschichte der preußischen Politik. – 2-e Aufl. – Leipzig, 1871. – Th. III: Der Staat des Großen Kurfürsten. – Abt. 2: [1651–1660.] – S. 143, 483.

⁵ Pufendorf Samuel. De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni... – P. 190.

⁶ Про дискусії на цій раді між прихильниками союзу Бранденбурга-Пруссії зі Швецією або Річчю Посполитою див.: Opgenoorth Ernst. Friedrich Wilhelm der Grosse Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie. – Frankfurt; Zürich, 1971. – Т. 1: 1620–1660. – S. 288–289; Piwarski Kazimierz. Stosunki szwedzko-brandenburskie a sprawa polska w czasie Pierwszej wojny Północnej // Polska w okresie Drugiej wojny Północnej 1655–1660. – Warszawa, 1957. – Т. I. – S. 424–425.

політики імператора австрійські війська, як передбачали в оточенні курфюрста, могли виступити на заклик польського короля в Помор'я через бранденбурзьку територію або й навіть до Князівської Пруссії. У першій половині 1655 р. в Берліні досить жваво обговорювали ймовірні наслідки цього примирення між Яном Казимиром і Олексієм Михайловичем. Усією суттю своєї політики курфюрст не міг стати на бік Речі Посполитої проти шведів у разі її підтримки Австрією.

Звідси випливали завдання, які Фрідріх Вільгельм ставив перед собою, розвиваючи у березні й квітні 1655 р. взаємини з Австрією, – заохотити імператора застосувати всі впливи для укладення миру Речі Посполитої не з Москвою, а зі Швецією. Згідно з цими проектами, курфюрст мав переконувати імператора, з одного боку, у великій шкоді, яку Австрія мала б зазнати від союзу Яна Казимира з Росією, а з іншого, – у вигодах для Фердинанда III від успішного здійснення грандіозних планів одночасного наступу польсько-шведських військ на царя, а кримськотатарських на Астрахань⁷.

Фрідріх Вільгельм вважав, що Ян Казимир звертатиметься до Фердинанда III як до надійного союзника не лише по військову допомогу проти Швеції. З великою вірогідністю у Берліні передбачали, що польські та литовські політики можуть пропонувати синові імператора Леопольдові Ігнатіусу або будь-кому з австрійського дому корону ще за життя Яна Казимира. Зміцнення Габсбургів у Польсько-Литовській державі та водночас зростання їхньої могутності у німецьких князівствах могло стати вкрай негативним для курфюрста наслідком польсько-шведської війни. Через це ще одним кроком, за допомогою якого Фрідріх Вільгельм намагався перешкодити зростанню австрійських впливів у Центрально-Східній Європі, були його пропозиції Олексієві Михайловичу прийняти бранденбурзьке посередництво для польсько-московського миру. Про це йшлося ще в другій половині 1654 р. у відповіді на царські листи з поясненням початку війни проти Речі Посполитої⁸.

Непевне балансування між Яном Казимиром і Швецією було характерною ознакою хисткого становища Фрідріха Вільгельма наприкінці 1654 – на початку 1655 рр.⁹. Намагаючись уникнути збройної участі Бранденбурга у війні за чужі інтереси, курфюрст переконував польського короля бути роз-

⁷ *Pufendorf Samuel*. De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni... – P. 193.

⁸ *Forstreuter Kurt*. Preußen und Rußland von den Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Großen [= Göttinger Bausteine zur Geschichtswissenschaft. – Bd. 23]. – Göttingen; Berlin; Frankfurt, 1955. – S. 160; *Opgenoorth Ernst*. Friedrich Wilhelm der Grosse Kurfürst von Brandenburg. – T. 1. – S. 330. Йдеться про посольство Федора Порошина до Берліна з листом царя від 11 (21) травня 1654 р. Див. протокол переговорів у Берліні у липні 1654 р.: *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg* (далі – UA). – Berlin, 1872. – Bd. VI. – Bd. III: Politische Verhandlungen / Herausg. von Bernhard Erdmannsdörffer. – S. 703–704.

⁹ Подібні висновки див.: *Szymczak Barbara*. Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami Książęcymi w latach 1648–1658 w opinii i działaniach szlachty koronnej. – Warszawa, 2002. – S. 107–108.

важливішим і поступливішим у взаєминах з новим шведським королем. Насамперед, починаючи з січня 1655 р., Фрідріх Вільгельм відправляв для свого посла у Швеції Йогана Ульріха Добчинського часті листи з вимогою допомагати польському послові Андрієві Морштині виконувати його завдання при шведському дворі¹⁰. Окрім того, 15 (25) січня 1655 р. було розроблено інструкцію бранденбурзькому послові до Варшави Владиславові Курцбаху-Завадському, що доповнювалася листом електора до польського короля¹¹. У цьому документі головний наголос робився на тому, що напад Карла X на Польщу може бути здійснено вже найближчим часом. Інакше кажучи, Фрідріх Вільгельм посилав Янові Казимиру точні попередження про загрозу для Корони Польської, що нависла з півночі. Готовність Швеції до війни з Річчю Посполитою, за словами курфюрста, була такою великою, що Карла X не стримало б навіть зречення Яном Казимиром шведських королівських титулів та земель в Інфляндії. Курцбах-Завадський мав передати у Варшаві відомості про небезпеку, на яку наражався цілий регіон внаслідок переговорів польського короля з Об'єднаними Провінціями у середині 1654 р. Велися ці перемовини через резидента Речі Посполитої у Гаазі Миколая де Бие, який у жовтні 1654 р. на зворотній дорозі до Варшави зупинявся в Берліні. У Стокгольмі за цими взаєминами стежили з особливою увагою, і вони трактувалися як неприховано ворожі стосовно Швеції¹². У цілому ж Фрідріх Вільгельм через Курцбаху-Завадського просив польського короля не легковажити можливостями укласти договір з Карлом X і пропонував своє посередництво для цього¹³.

¹⁰ *Pufendorf Samuel*. De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni... – P. 189; *Szymczak Barbara*. Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami Książęcymi w latach 1648–1658... – S. 108, 117.

¹¹ UA. – Berlin, 1877. – Bd. VII. – Bd. IV: Politische Verhandlungen / Herausg. von Bernhard Erdmannsdörffer. – S. 360; *Pufendorf Samuel*. De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni... – P. 194.

¹² *Droysen Johann Gustav*. Geschichte der preußischen Politik. – 2-e Aufl. – Th. III. – Abt. 2. – S. 147, 483; *Федорук Я. О.* Міжнародна дипломатія і політика України 1654–1657. – Львів, 1996. – Ч. I: 1654 рік. – С. 177–180. Див. спеціальні статті, присвячені цьому посольству: *Lindqvist Åke*. Svenskarna och de Byes beskickningar 1654–1655 // Karolinska förbundets årsbok. – Stockholm, 1941. – S. 9–12; *Miczulski Stanisław*. Materiały do projektowanego traktatu polsko-holenderskiego z r. 1654 // Rocznik Gdański. – 1961. – T. XIX/XX. – S. 398–399.

¹³ Див. аналіз інструкції у літературі: *Damus Rudolf*. Der erste nordische Krieg bis zur Schlacht bei Warschau. Aus Danziger Quellen // Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins. – Danzig, 1884. – H. XII. – S. 15–16; *Kubala Ludwik*. Wojna szwedcka w roku 1655 i 1656. – Lwów, 1913. – S. 31; *Opgenoorth Ernst*. Friedrich Wilhelm der Grosse Kurfürst von Brandenburg. – T. 1. – S. 292; *Nowak Tadeusz*. Geneza agresji szwedzkiej // Polska w okresie Drugiej wojny Północnej 1655–1660. – T. I. – S. 121; *Заборовский Л. В.* Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – М., 1981. – С. 91, 140; *Szymczak Barbara*. Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami Książęcymi w latach 1648–1658... – S. 112–113.

Через посольство Курцбаха-Завадського Фрідріх Вільгельм передав Янові Казимиру та сенатові інформацію про свої переговори зі шведами, в яких Карл X намагався об'єднатися з Бранденбургом-Пруссією проти Речі Посполитої, зокрема й для того, щоб встановити шведське панування на балтійському узбережжі Королівської Пруссії. У Берліні складалося враження, що шведи спеціально поширювали чутки про майбутній напад на Польсько-Литовську державу, аби змусити її прийняти умови миру. Новини з Варшави від 16 лютого 1655 р. повідомляли, що бранденбурзький посол привіз вістки про посольство шведів до курфюрста, “[...] бажаючи його відірвати від військового союзу з й. к. м. та Річчю Посполитою і подаючи йому для цього привабливі умови та способи [до замирення]”¹⁴.

Познанський воєвода Криштоф Опалінський, який виступав з критикою Яна Казимира за його недалекоглядність у взаєминах зі Швецією і перебував в опозиції до його зовнішньополітичного курсу¹⁵, дуже перейнявся цими численними повідомленнями. Зокрема, він організував до Берліна окремі самостійні дипломатичні місії від імені великопольських воєводств. З інструкції курфюрста Курцбахові-Завадському від 25 січня н. ст. 1655 р. видно, що в тому місяці великопольські стани зверталися до Фрідріха Вільгельма з проханням про допомогу проти шведів¹⁶. На початку лютого Фрідріх Вільгельм і познанський воєвода також обмінювалися листами, де обговорювалася справа опіки курфюрста поморськими територіями Речі Посполитої¹⁷. Наприкінці місяця Криштоф Опалінський вислав свого гінця Йогана Людвіка Вольцогена до курфюрста з проханням здійснити військове втручання у справи великопольських воєводств через небезпеку, що нависла над Коронаю¹⁸. З польських магнатів, які підтримували такі зв'язки з Фрідріхом Вільгельмом, виступаючи за прийняття його протекції, можна назвати також коронного підскарбія Богуслава Лещинського та інших впливових політиків¹⁹.

¹⁴ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ). – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 732. Див.: *Pufendorf Samuel. De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni...* – P. 195.

¹⁵ *Nowak Tadeusz. Geneza agresji szwedzkiej.* – S. 110.

¹⁶ UA. – Bd. VI. – Bd. III. – S. 360; *Заборовский Л. В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века.* – С. 112 (прим. 101), 150; *его же. Великое княжество Литовское и Россия во время польского Потопа (1655–1656 гг.): Документы, исследование.* – М., 1994. – С. 171–172; *Szymczak Barbara. Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami Książęcymi w latach 1648–1658...* – S. 130.

¹⁷ *Kubala Ludwik. Wojna szwedcka w roku 1655 i 1656.* – S. 30, 44–45.

¹⁸ *Pufendorf Samuel. De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni...* – P. 195; *Заборовский Л. В. Великое княжество Литовское и Россия во время польского Потопа...* – С. 172; *Szymczak Barbara. Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami Książęcymi w latach 1648–1658...* – S. 112, 130.

¹⁹ *Piowski Kazimierz. Stosunki szwedzko-brandenburskie a sprawa polska...* – S. 426; *Szymczak Barbara. Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami Książęcymi w latach 1648–1658...* – S. 130, 136.

Однак Фрідріх Вільгельм не планував робити такі радикальні кроки, які б цілковито порушили рівновагу його становища у взаєминах одразу з кількома державами. Не відчуваючи поки що власної військової та політичної могутності, він і далі балансував між Швецією, Росією та Річчю Посполитою. Відправивши у січні 1655 р. Курцбаха-Завадського до Варшави, на початку наступного місяця Фрідріх Вільгельм повідомляв також і гданський магістрат про небезпеку від шведів. Отримавши з Голландії нові відомості, курфюрст застерігав місто, що напад шведів на цей порт можна очікувати вже у червні²⁰. З лютого 1655 р. він пропонував Гданську перейти під його захист у разі вторгнення шведів до Королівської Пруссії, на що магістрат відповів посольством до Берліна підсиндика Шредера²¹. Переговори ці завершилися невдачею для Фрідріха Вільгельма, оскільки Гданськ не прийняв на віру його запевнень, за якими, як вважалося, приховувалися давні наміри Бранденбурга нав'язати цьому балтійському портові, як і всій Королівській Пруссії, свою протекцію.

За політикою курфюрста Фрідріха Вільгельма, що вела до зміцнення його становища у Європі, з неприхованою тривогою спостерігав імператор Фердинанд III. Восени 1655 р., коли шведські війська здійснювали свій переможний похід по Короні Польській і Литві, курфюрст швидкими темпами продовжував політику озброєння, вербуючи в німецьких князівствах нові регіменти для своєї армії²². Уже з початком вересня під час наступу шведів на Варшаву та Краків розроблялися плани курфюрста надіслати війська з Бранденбурга до Князівської та Королівської Пруссії, зокрема й до Гданська²³. У жовтні про бранденбурзькі війська говорили у Вроцлаві: нібито армія курфюрста під командою генерала Отто Христофора Спарра мала перейти через Віслу, з'єднавшись із пруським військом у Польщі²⁴. Водночас активно розвивалися польсько-бранденбурзькі переговори.

²⁰ *Pufendorf Samuel*. De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni... – P. 195.

²¹ UA. – Berlin; Leipzig, 1929. – Bd. XXIII. – Bd. V: Auswärtige Acten. (Schweden). – Th. I / Herausgeg. von Max Hein. – S. 175, 177. Див.: *Заборовский Л. В.* Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – С. 140, 150–151; *Cieślak Edmund*. Wojskowo-polityczne i gospodarcze znaczenie Gdańska w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660 // *Wojna polsko-szwedzka* / Red. Jan Wimmer. – Warszawa, 1973. – S. 362; *idem*. Gdańsk's militär-politiska och ekonomiska betydelse under polsk-svenska kriget 1655–1660 // *Polens krig med Sverige 1655–1660. Krihistoriska studier* [= Carl X Gustaf-studier, 5] / Red. Arne Stade, Jan Wimmer. – Kristianstad, 1973. – S. 134.

²² *Jörg Jacoby*. Boguslaus Radziwill. Der Statthalter des Großen Kurfürsten in Ostpreußen [= Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost-Mitteleuropas, № 40]. – 2-te Aufl. – Marburg/Lahn, 1960. – S. 26.

²³ *Pufendorf Samuel*. De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni... – P. 221. Про плани походу бранденбурзьких військ на Королівську й Князівську Пруссії див.: *Opgenoorth Ernst*. Friedrich Wilhelm der Grosse Kurfürst von Brandenburg. – T. 1. – S. 313, 322.

²⁴ Бібліотека Чарторийських у Кракові (далі – БЧ). – Од. зб. 148/IV. – Арк. 644 (лист примаса Андрія Лещинського до короля, 15 жовтня 1655 р.).

У таких умовах 12 листопада 1655 р. було укладено Рінський договір між курфюрстом та сімома найважливішими містами Королівської Пруссії, у яких мали розміститися бранденбурзькі гарнізони²⁵. Таким чином, цей дипломатичний акт легалізував військову присутність Фрідріха Вільгельма у Королівській Пруссії. Гданськ, однак, – найважливіше місто цілого регіону – відмовився підтримати цю угоду.

Проте, аналізуючи тогочасну політику курфюрста, можна спостерегти, що його армія почала вступати у північні польські землі ще перед тим, як Рінську угоду була укладено²⁶. Наприклад, вістки з Торуня про те, що курфюрст увів свої залоги в Хелмінське єпископство, датувалися близько 9 листопада 1655 р.²⁷. Такі рішучі кроки Фрідріха Вільгельма надзвичайно прихильно зустріли місцеві магнати, шляхта й сам вармінський єпископ Вацлав Лещинський, які вбачали в курфюрсті нового протектора перед загрозою повної шведської окупації їхніх земель²⁸.

Ця політика Фрідріха Вільгельма, яка мала на меті підпорядкувати Королівську Пруссію, викликала численні відгуки в Речі Посполитій у вигляді новин про те, що курфюрст стримує ворожість шведів і допомагає Янові Казимиру своїми військами²⁹. Так вважали не лише у Великопольщі, а й у самій Королівській Пруссії, про що писали, наприклад, з Торуня або Мальборка³⁰. Саму ж Рінську угоду у польсько-литовському суспільстві оціню-

²⁵ Про Рінський договір див.: *Kurbrandenburgs Staatsverträge von 1601 bis 1700 / Bearb. von Theodor von Moerner.* – Berlin, 1867. – Dok. 104. – S. 192–194; *Schlederus Johannes Georgius.* *Theatrum Europaeum.* – Frankfurt am Mein, 1685. – Bd. VII. – S. 803–806; *Pufendorf Samuel.* *De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni...* – P. 222–223. Оцінки в історіографії див., зокрема: *Droysen Johann Gustav.* *Geschichte der preußischen Politik.* – 2-e Aufl. – Th. III. – Abt. 2. – S. 169–170; *Haumant Émile.* *La guerre du Nord et la paix d'Oliva 1655–1660.* – Paris, 1893. – P. 66–67; *Opgenoorth Ernst.* *Friedrich Wilhelm der Grosse Kurfürst von Brandenburg.* – T. 1. – S. 314; *Cieślak Edmund.* *Wojskowo-polityczne i gospodarcze znaczenie Gdańska w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660.* – S. 363–364; *idem.* *Gdańsk's militär-politiska och ekonomiska betydelse under polsk-svenska kriget 1655–1660.* – S. 136; *Szymczak Barbara.* *Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami Książęcymi w latach 1648–1658...* – S. 154–170.

²⁶ Детальніше про взаємини курфюрста з Королівською Пруссією у цей час див.: *Damus Rudolf.* *Der erste nordische Krieg bis zur Schlacht bei Warschau.* – S. 38–45 (розділ “Verhandlungen des Kurfürsten mit den preussischen Ständen und mit Danzig”). Про переговори гданського синдика Вінцента Фабріціуса з курфюрстом наприкінці вересня – на початку жовтня 1655 р. див.: *Saring Hans.* *Zwei Missionen der Danziger Syndikus Vincent Fabritius an den kurfürstlichen Hof, 1655–1656 // Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsverein.* – Danzig, 1935. – Bd. 72. – S. 104–107.

²⁷ *Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego, a później kasztelana beckiego księga pamiętnicza / Wyd. Antoni Zygmunt Helcel.* – Kraków, 1864. – Dok. 339. – S. 776.

²⁸ *Piowski Kazimierz.* *Stosunki szwedzko-brandenburskie a sprawa polska...* – S. 431, 433.

²⁹ ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 779.

³⁰ Про лист з Торуня до Яна Лещинського від 14 листопада 1655 р. див.: ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 5769/III. – Арк. 1246 (лист Лещинського до короля, 24 листопада 1655 р.),

вали як ворожу до Швеції, оскільки добре відомими були претензії також і Карла X на володіння цими самими землями й містами³¹. “Бранденбурзькі пакти з пруссаками дуже добрі [...]”, – писав примас Андрій Лещинський в одному зі своїх листів³². Уже в грудні 1655 р. загальна опінія при польському королівському дворі була такою, що курфюрст, розірвавши переговори зі шведами, фактично змушував Карла X стримати наступ на Корону Польську³³. У листі примаса з Ополя, датованому груднем 1655 р., з великим перебільшенням говорилося про те, що Фрідріх Вільгельм послав полякам проти шведського короля 2000 війська, яке успішно билося з самим Карлом X. “[...] але це лише чутка”, – одразу додавав автор листа³⁴.

У подібних розмовах дуже яскраво відображено опінію поляків щодо тенденцій у планах шведського короля: після захоплення Кракова вирушити до Королівської Пруссії. Шведсько-бранденбурзький конфлікт видавався неминучим, оскільки шляхта пруських земель, пустивши бранденбурзькі залоги в свої міста, вже уклала оборонний союз з курфюрстом у Рінську.

У критичних для Речі Посполитої умовах, що склалися на кінець 1655 р., можна зрозуміти ці величезні надії польсько-литовських політиків, які поклалися на новий союз із Фрідріхом Вільгельмом. В атмосфері цілковитих поразок від шведів, підданства воєводств і коронної армії разом з обома коронними гетьманами Карлові Густаву Річ Посполита вхопилася за цю соломинку для свого порятунку. Тепер важливою справою для держави було переконати Яна Казимира підтвердити цю угоду, як це йому радили визначні польські дипломати того часу³⁵. Звідси виникла й готовність коронного уряду домовитися з Фрідріхом Вільгельмом про деякі територіальні поступки для нього, зокрема, в Помор’ї. Переговори з польським королем про це велися, але в разі дальшого розвитку цих пропозицій до курфюрста мало відправитися спеціальне повноважне посольство для визначення тих земель, що мали відійти до Бранденбурга.

Про пункти з вимогами, які Фрідріх Вільгельм подав польському королеві через свого резидента, згадує Ян Лещинський в одному з листів від кінця листопада 1655 р., написаному під час його посольської дороги до

1249 (лист до Юрія Любомирського, 24 листопада 1655 р.). Див. також реляцію зі Щецина від 4 (14) грудня 1655 р. про підданство пруських міст: *Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe / Ed. by Thomas Birch. – London, 1742. – Vol. IV: (Sept., 1655 – May, 1656). – P. 278.*

³¹ Про це детальніше див.: *Augusiewicz Sławomir. Działania militarne w Prusach Książęcych w latach 1656–1657. – Olsztyn, 1999. – S. 15–16.*

³² ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 5769/III. – Арк. 1269 (лист до каліського підкоморія, 18 грудня).

³³ БЧ. – Од. зб. 384/IV. – Арк. 337; ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 5769/III. – Арк. 1265 (Ян Лещинський до підскарбія, 1 грудня 1655 р.), 1269, 1279 (примас до каліського підкоморія, 18 грудня 1655 р. і 29 січня 1656 р.); БЧ. – Од. зб. 149/IV. – Арк. 83.

³⁴ ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 5769/III. – Арк. 1269.

³⁵ Там само. – Арк. 1246 (лист Яна Лещинського від 24 листопада 1655 р.).

Відня. Використавши ситуацію повного занепаду Речі Посполитої і втечі самого короля на Шльонськ, в одній із цих статей курфюрст висунув вимогу щодо приєднання Померанії до Бранденбурга. Лещинський пропонував не поспішати з резолюцією на цю вимогу, а порадитися спершу в Австрії, щоб при остаточній відповіді Фрідріху Вільгельмові врахувати й думку імператора³⁶. У цьому можна вбачати той самий політичний тиск Речі Посполитої на Відень, про який згадувалося вище, що відбувався в результаті культивування польсько-бранденбурзьких відносин.

Восени 1655 р. у польських урядових колах тривало обговорення кандидатури курфюрста на обрання його польським королем за життя Яна Казимира³⁷. Це питання виникло ще на червневому сеймі 1655 р., одразу після смерті польського королевича Карла Фердинанда, і порушували його Януш Радзивіл за підтримки примаса Андрія Лещинського³⁸. Ідеологічну легітимацію для такого рішення поляки й литовці до певної міри вишукували у спорідненості династії Гогенцоллернів з Ягеллонами³⁹. Проте ця ідея, як видається, мала значення швидше альтернативної до австрійського претендента пропозиції, і для її здійснення прихильників серед польських політиків було ще менше, ніж для елекції семигородського князя. У жовтні – листопаді 1655 р. Ян Казимир відправляв послів до курфюрста, яким, імовірно, давалися доручення вести переговори про збройну допомогу від Бранденбурга в обмін на польську корону *vivente rege*. Секретар польської королеви П'єр де Нуайє згадував, що обов'язковою умовою для такої пропозиції мало бути прийняття курфюрстом католицької віри або адаптація його сина при польському королівському дворі⁴⁰.

Об'єднані Провінції, зі свого боку, оцінювали Рінську угоду як прийнятний вихід зі складної ситуації, що склалася в умовах майже повного завоювання шведами Речі Посполитої й утечі короля з країни. За допомогою цього союзу Голландія розраховувала ослабити політичні впливи Карла X Густава на Балтиці, зберігши насамперед недоторканим від шведів гданський порт. Відомо, наприклад, що голландський резидент у Гданську Пельс намагався вплинути на непоступливість магістрату щодо курфюрста, переконуючи міський уряд прийняти протекцію Фрідріха Вільгельма⁴¹. Як відо-

³⁶ БЧ. – Од. зб. 384/IV. – Арк. 327, 339; ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 5769/III. – Арк. 1246, 1263.

³⁷ *Lekus Max*. Der große Kurfürst und der polnische Thron. – Berlin, 1929. – S. 13.

³⁸ *Matwijów Maciej*. Koncepcje polityki Janusza Radziwiłła w latach 1648–1655 // *Z dziejów i tradycji srebnego wieku* [= *Acta universitatis Wratislaviensis*, № 1108]. – Wrocław, 1990. – S. 40.

³⁹ *Piowski Kazimierz*. Stosunki szwedzko-brandenburskie a sprawa polska... – S. 428.

⁴⁰ *Jadwisieńczyk Maria*. Projekt elekcji “*vivente rege*” z r. 1665 (Mikołaja Prazmowskiego) // *Studia Historyczne*. – 1979. – R. 22. – Z. 4. – S. 537–538; *Frost Robert*. After the Deluge: Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655–1660. – Cambridge, 1993. – P. 62.

⁴¹ *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656: The Missions of Peter Julius Coyet and Christer Bonde* / Ed. by Michael Roberts. – London, 1988. – P. 197. – Doc. XXI

мо, ці зусилля не привели до якихось зрушень і Гданськ не поступився у своїх позиціях.

Загалом же можна побачити, якою багатогранною, заплутаною і гнучкою була політика Фрідріха Вільгельма у той період. Деякі історики Пруссії, особливо ті, які належали до старшого покоління в історіографії, вважали такі взаємини Фрідріха Вільгельма з польським королем під час наступу шведської армії помилковими у його політиці⁴². Насправді ж таку гнучкість можна оцінювати лише як перевагу електора, як пошук шляхів для розвитку його політики у час, коли можна було скористатися нагодою і об'єднати всі землі між Берліном і Кенігсбергом, приймаючи сміливі рішення, від яких залежало майбутнє його країни.

У науковій літературі можна знайти згадку про те, що Рінський союз вперше від часу шведського нападу задекларував бажання одного з іноземних правителів надати допомогу Янові Казимиру своїми військами⁴³. Ще на липневих 1655 р. переговорах бранденбурзьких і шведських комісарів у Щеціні шведи застерігали електора від того, щоб він висував якісь претензії на Королівську Пруссію, а тим більше вводив війська на цю територію⁴⁴. Через це шведська державна рада дійсно оцінювала Рінську угоду з неприхованою ворожістю. У листах, які доходили до Стокгольма і зачитувалися на засіданні ріксроду 6 (16) грудня 1655 р., з великим роздратуванням та перебільшенням писалося, що Гданськ, Мальборк, Ельблонг і Торунь уклали з Фрідріхом Вільгельмом союз проти Карла Густава⁴⁵.

Таку оцінку знаходимо й у самого шведського короля, який вважав, що ця угода укладалася проти ворогів Яна Казимира, себто проти Швеції. Тому після захоплення Кракова, що сталося 8 (18) жовтня 1655 р., Карл X використав факт укладення Рінського договору як вагому причину для здійснення свого давнього задуму – підкорити Королівську Пруссію з найважливішим на Балтиці портом у місті Гданську⁴⁶.

Отож після завоювання Кракова шведський король через Варшаву дійсно вирушив маршем до Королівської Пруссії. 24 листопада (4 грудня) 1655 р.

(депеша Бунде Карлові X від 9 (19) листопада 1655 р.). Наказ від Генеральних Штатів для Пельса від 2 листопада 1655 р. у цій справі: *Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe.* – Vol. IV. – P. 112.

⁴² *Tuttle Herbert.* History of Prussia to the Accession of the Frederic the Great. – Boston; New York, 1883. – Vol. I: 1134–1740. – P. 177.

⁴³ *Frost Robert.* After the Deluge: Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655–1660. – P. 62.

⁴⁴ *Piawarski Kazimierz.* Stosunki szwedzko-brandenburskie a sprawa polska... – S. 431.

⁴⁵ Svenska riksrådets protokoll. – Del. XVI. – S. 362.

⁴⁶ *Dahlgren Stellan.* Sources on the Russian-Swedish Negotiations in 1655–1657 // Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в. – М., 2007. – Doc. 10. – P. 81–82 (лист Карла X до шведських послів у Москву, 24 січня (3 лютого) 1656 р.).

йому піддався Торунь, невдовзі 11 (21) грудня 1655 р. – Ельблонг⁴⁷. На відміну від цих та інших великих і впливових міських центрів Королівської Пруссії, більшість із яких піддавалися, якщо не добровільно, то з незначним опором, Гданськ був одним з небагатьох міст, яке витримувало шведський натиск. Традиційне уявлення, що панувало у Речі Посполитій, про красивий Торунь, багатий Гданськ і сильний Ельблонг розвіялося зі шведським “потопом”, коли Торунь і Ельблонг піддалися Карлові X, а гданський магістрат залишився єдиним, що не зрадив своєї присяги польському королю. Резиденти з Гданська постійно тримали зв’язок з Яном Казимиром, коли він опинився в еміграції⁴⁸. Особливо велика партія прихильників Карла Густава була в Ельблонзі, від якого шведський король сподівався незначного опору⁴⁹. Пізніше, у травні 1658 р., коли ці події вляглися і на генеральному хелмінському сеймику пруські міста виборювали право на зберігання печатки Королівської Пруссії, Гданськ докоряв Ельблонгові за його зраду у 1655 р., за яку був позбавлений на три роки цього права. Зберігання печатки зміцнювало впливи міста в сеймиковому, суспільному, політичному та економічному житті цілої Королівської Пруссії. На сеймику 1660 р. вармінський біскуп Ян Вижга говорив з приводу колишнього шведського підданства, що Ельблонг згрішив проти Бога і короля, проте оскільки король йому пробачив, то й пруська земля також має пробачити⁵⁰.

Рішучі настрої шведів стосовно Фрідріха Вільгельма у той час були очевидними, і в самому Кенігсберзі поширювалися тривожні вістки, що Карл X хоче вступити у Князівську Пруссію й окупувати її столицю⁵¹. До того ж одночасно з наступом короля на Королівську Пруссію з боку прибалтійських земель проти курфюрста рушив також шведський губернатор Лівонії Магнус де ля Гардье, підійшовши з військами до самих кордонів Східної

⁴⁷ Про наступ Карла X у Пруссії у листопаді – грудні 1655 р. див.: *Pufendorf Samuel. De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis...* – P. 99, 100; *Carlson Friedrich Ferdinand. Geschichte Schwedens / Überz. von J. G. Petersen.* – Gotha, 1855. – Bd. IV. – S. 106–108; *Opengoorth Ernst. Friedrich Wilhelm der Grosse Kurfürst von Brandenburg.* – T. 1. – S. 319–323. Реляцію про підданство Торуня й Ельблонга див. з новин зі Щецина від 4 (14) грудня 1655 р.: *Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe.* – Vol. IV. – P. 278.

⁴⁸ *Kersten Adam. Stefan Czarniecki: 1599–1665.* – Warszawa, 1963. – S. 244.

⁴⁹ “From Elbing (unless the elector takes care of it) the Swedes expect no more resistance than of Thorn, for that town has been good Swedish, and is still”, – писали в новинах зі Щецина (*Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe.* – Vol. IV. – P. 278).

⁵⁰ У 1658–1661 рр. печатка Королівської Пруссії перейшла була під опіку гданчан, архів зберігався в Торуні. Див.: *Achremczyk Stanislaw. Życie polityczne Prus Królewskich i Warmii w latach 1660–1703.* – Olsztyn, 1991. – S. 82–84.

⁵¹ UA. – Berlin, 1865. – Bd. II. – Bd. I: *Auswärtige Akten. (Frankreich) / Herausgeg. von B. Ed. Simson.* – S. 76 (де Люмбрєз з Кенігсберга, 17 січня 1656 р., і Вікфорт до Мазаріні, 20 січня 1656 р.).

Пруссії⁵². У грудні 1655 р. швидким маршем у цьому самому напрямку просувалися війська генерала Густава Отто Стенбока, який уже 16 (26) грудня зупинився перед Кенігсбергом коло Кройцбурга⁵³. Окрім того, в європейських новинах говорилося, що фельдмаршал Арвід Віттенберг готовий був також виступити до Східної Пруссії, де мав намір “зруйнувати електора до весни”⁵⁴. Отже, за станом на середину грудня 1655 р. до цих територій з усіх боків були стягнуті значні сили Карла X, і Фрідріх Вільгельм опинився застиснутий наодинці зі шведською армією⁵⁵.

Попри кволі заходи електора, які він здійснював на початку грудня 1655 р. для оборони Королівської Пруссії від шведів⁵⁶, листопадовий та грудневий наступ Карла X на північ став вирішальним для того, щоб Фрідріх Вільгельм без бою забрав залоги з міст, прилеглих до Гданська, і сам відступив до Кенігсберга. Таке протистояння мало, врешті, припинитися, і 7 (17) січня 1656 р. було укладено Кенігсберзький договір Фрідріха Вільгельма зі Швецією⁵⁷. Такою невдалою для Бранденбурга стала розв’язка спроби курфюрста підкорити Королівську Пруссію в результаті підписання Рінської угоди.

До цієї загрози, яку Фрідріх Вільгельм відчував з боку Швеції, згадаймо ще й тенденції, що розвивалися у той самий період, з кінця 1655 р., коли коронна та литовська армії розробляли плани організації військових походів до Королівської Пруссії з метою переслідування шведського короля. Ці пла-

⁵² *Erdmannsdörffer Bernhard*. Deutsche Geschichte vom Westphälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrichs des Grossen 1648–1740. – Darmstadt, 1962. – Bd. 1. – S. 231. Королівський наказ для походу на Пруссію, виданий ще 27 серпня (6 вересня) 1655 р., він отримав 17 (27) вересня: *Fagerlund Rainer*. Kriget i östersjöprovinserna 1655–1661. Operationer och krigsansträngningar på en bikrigsskådeplats under Carl X Gustafs krig // Kriget på östfronten [= Carl X Gustaf-studier, 7 / Red. Arne Ståde]. – Stockholm, 1979. – S. 37–38.

⁵³ *Carlson Friedrich Ferdinand*. Geschichte Schwedens. – Bd. IV. – S. 116.

⁵⁴ *Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 430.

⁵⁵ “[...] so that the elector doth find himself beset on all sides”, – як писали англійські інформатори з Гааги до Джона Турло 22 січня н. ст. 1656 р. (*Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 430).

⁵⁶ Про це див., зокрема: *Augusiewicz Sławomir*. Działania militarne w Prusach Książęcych w latach 1656–1657. – S. 16–17.

⁵⁷ Текст угоди і дві додаткові конвенції до неї див.: *Kurbrandenburgs Staatsverträge von 1601 bis 1700*. – Dok. 105–107. – S. 195–200; *Schleiderus Johannes Georgius*. Theatrum Europaicum. – Bd. VII. – S. 916–917; *Pufendorf Samuel*. De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni... – P. 229–232. Див. також кілька новин з Кенігсберга від 18 січня н. ст. 1656 р.: *Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 398, 399. Оцінку в літературі див.: *Droysen Johann Gustav*. Geschichte der preußischen Politik. – 2-e Aufl. – Th. III. – Abt. 2. – S. 179–181; *Erdmannsdörffer Bernhard*. Deutsche Geschichte vom Westphälischen Frieden... – Bd. 1. – S. 232–233; *Haumant Émile*. La guerre du Nord et la paix d’Oliva 1655–1660. – P. 89–93; *Wittrock Georg*. Fördraget i Königsberg och dess förhistoria // Karolinska förbundets årsbok. – Stockholm, 1921. – S. 37–52.

ни становили також велику загрозу й для Фрідріха Вільгельма. Стефан Чарнецький, зокрема, рушив зі своїми регіментами на північ Речі Посполитої, проте у січні 1656 р. припинив цей похід, дізнавшись про підданство курфюрста шведському королеві. Саме наступ польських військ на пруські території, як зізнавався сам курфюрст, був одним із підставових аргументів для укладення ним угоди зі шведами⁵⁸.

Такі великі успіхи шведської армії давали підстави Карлові X Густаву думати над перспективами скликання елекційного сейму у Варшаві для обрання його польським королем. У науці щоправда ще до кінця не з'ясовано, як далеко шведський король міг іти в таких планах і чи дійсно мав бажання здійснити цей крок⁵⁹, проте такі чутки ширилися в тогочасному суспільстві дуже наполегливо. Наприклад, протягом жовтня – грудня 1655 р., особливо після захоплення Кракова і втечі Яна Казимира на Шльонськ, а також на початку наступного року про це говорили, у т. ч. й серед впливових польських урядовців, як про дуже вірогідний наслідок шведських успіхів у Речі Посполитій⁶⁰, додаючи навіть імовірність переходу Карла X на католицьку віру і карбування нової монети з його зображенням⁶¹. Оскільки сеймики по вєводствах не могли зібратися, то говорилося, що скликання елекційного сейму у Варшаві може відбутися за універсалами⁶². Загальна опінія була такою, що цим елекційним сеймом Карл X Густав хотів створити свій уряд у Речі Посполитій на міцніших засадах, ніж він мав дотепер, – на засадах легітимної влади, базованої на польсько-литовському шляхетському праві вільної елекції⁶³.

У деяких тогочасних виданнях про скликання елекційного сейму згадувалося, як про доконаний факт, і нібито до Карла X на це зібрання з'їхалося багато послів з різних країн – французький, семигородський, московський, англійський, бранденбурзький і український від Богдана Хмель-

⁵⁸ *Pufendorf Samuel*. De rebus gestis Friderici Wilhelmi... – P. 261; *Kersten Adam*. Stefan Czarniecki: 1599–1665. – S. 262.

⁵⁹ Про проблемні питання, що порушувалися у працях істориків з цього приводу, див.: *Dworzaczkowa Jolanta*. “Panegyricus Carolo Gustavo” i jego tło polityczne // *Odrodzenie i reformacja w Polsce*. – 1982. – R. XXVII. – S. 94, 98.

⁶⁰ Бібліотека ПАН у Кракові. – *Teki Londyńskie*. – Од. зб. 8213. – Т. 33. – Арк. 5 (лист з Франкфурта, 21 жовтня 1655 р.), 8–8 зв. (лист з Кенігсберга, 19 листопада 1655 р.). Про це див.: *Kubala Ludwik*. Wojna szwedcka w roku 1655 i 1656. – S. 145–148.

⁶¹ *Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 78 (“A letter of intelligence. Cleve, Octob. 22. 1655 [n. s.]”); *Kubala Ludwik*. Wojna szwedcka w roku 1655 i 1656. – S. 145; *Kersten Adam*. Stefan Czarniecki: 1599–1665. – S. 237.

⁶² *Jakuba Michałowskiego...* księga pamiętnicza. – Dok. 337. – S. 772 (лист Освенціма з Кракова до Юрія Любомирського, 7 листопада 1655 р.).

⁶³ *Calendar of State Papers and Manuscripts, relating to English Affairs, existing in the Archives and Collections of Venice, and in other Libraries of Northern Italy* / Ed. Allen B. Hinds. – Nendeln/Lichtenstein, 1970 (репр. з вид.: London, 1930). – Vol. XXX: 1655–1656. – Doc. 213. – P. 157 (донесення Джованні Сагредо з Лондона, 24 грудня 1655 р.).

ницького⁶⁴. В опінії Європи такий наслідок шведського завоювання у Польщі, яким мало стати обрання його польським королем, перетворював Карла X на сильного політика, під владу якого попадали Гданськ та інші балтійські порти, що давало великі привілеї у розвитку тогочасної шведської економіки⁶⁵. Недаремно, у зв'язку з цим, говорилося, що після захоплення Польщі перед Карлом X відкривалася дорога до створення імперії⁶⁶. Великою мірою такі розмови дедалі частіше й гучніше звучали під впливом не лише військових успіхів Швеції у Речі Посполитій, а й дипломатичних у взаєминах Карла X Густава з Бранденбургом-Пруссією. Проте у дійсності такі проекти були дуже перебільшеними й далекими від реальних політичних планів шведського короля.

Таким чином, ми бачимо, що політика Бранденбурга-Пруссії була важливим чинником на політичній карті Центрально-Східної Європи в епоху шведського вторгнення до Речі Посполитої. Використовуючи складну політичну ситуацію, в якій Річ Посполита опинилася після втрати Варшави, Кракова та еміграції Яна Казимира на Шльонськ, курфюрст Фрідріх Вільгельм здійснив спробу об'єднати всі землі Князівської і Королівської Пруссій з Бранденбурзьким князівством. 12 листопада 1655 р. шляхетські стани Королівської Пруссії уклали з ним угоду, за якою курфюрстові дозволялося ввести свої війська до головних міст цього регіону за винятком Гданська. Ян Казимир та його оточення сприйняли цю подію як свідчення ворожих намірів Фрідріха Вільгельма щодо Швеції. Курфюрст дійсно на короткий час виступив співорганізатором антишведської коаліції разом з Австрією, Голландією, Річчю Посполитою та іншими країнами, проте Карл X Густав миттєво відреагував на таку позицію Бранденбурга. Шведський король рушився зі своїми військами з-під Кракова на північ, змусивши курфюрста без бою забрати залоги з міст Королівської Пруссії і відступити до Князівської Пруссії. 7 (17) січня 1656 р. у Кенігсберзі між Фрідріхом Вільгельмом і Карлом X Густавом було укладено договір, за яким Бранденбург-Пруссія зрікалася своєї ленної залежності від Речі Посполитої і ставала союзником Швеції у війні з Яном Казимиром.

⁶⁴ [Franciscus Erasmus]. Neuer Polnischer Florus. Das ist richtige und glaubhafte Erzählung der blutigen Kriege, so die jetzt-herrschende Majestät Polen König Johannes Casimirus von Anbeginn seiner Regierung biß auf gegenwärtigen Tag wiewol zu verschiedenen Zeiten... geführt... – Nürnberg, 1666. – S. 450. Ця тема пізніше утвердилася також і в українському літописанні, див.: *Величко С.* Літопис. – К., 1991. – Т. 1. – С. 179.

⁶⁵ Calendar of State Papers, Domestic series / Ed. by Mary Anne Everett Green. – 2nd ed. – Vaduz, 1965 (репр. з вид.: London, 1881). – Vol. VIII: 1655. – P. 389 (лист секретаря Ніколаса з Кельна, 19 (29) жовтня 1655 р.).

⁶⁶ *Thurloe John.* A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 424.

Ярослав Федорук (Київ). **Рінський союз між бранденбурзьким курфюрстом і Королівською Пруссією в оцінці Яна Казимира та його двору восени 1655 року.**

У статті аналізується місце Бранденбурга-Пруссії в міжнародних відносинах у 1655 р. Автор доходить висновку, що бранденбурзький курфюрст Фрідріх Вільгельм був одним з тих європейських правителів, які через своє становище відігравали вирішальну роль у балтійській політиці багатьох сильних держав. З-поміж них були Річ Посполита, Швеція, Росія, Об'єднані Провінції та інші. Головною метою його політичної діяльності було об'єднати землі Бранденбурга і Князівської Пруссії з територією Королівської Пруссії.

12 листопада 1655 р. в Рінську Фрідріх Вільгельм підписав угоду зі станами Королівської Пруссії. У результаті цього він вступив зі своїми військами в найважливіші міста цієї частини Речі Посполитої, за винятком Гданська. Ян Казимир та його двір розцінювали цю дипломатичну подію як акцію, скеровану проти Карла X Густава, короля Швеції. Відомим фактом було те, що шведський король намагався встановити свою владу над тією самою територією. Карл X напав на Королівську Пруссію і змусив Фрідріха Вільгельма з його військами відступити до Кенігсберга. Результатом цієї військової кампанії став Кенігсберзький договір від 17 січня 1656 р. між Швецією і Бранденбургом-Пруссією.

Ключові слова: король, Бранденбург, Пруссія, курфюрст, договір, міжнародні відносини, Балтика.

Ярослав Федорук (Київ). **Ринский союз между бранденбургским курфюрстом и Королевской Пруссией в оценке Яна Казимира и его двора осенью 1655 года.**

В статье анализируется место Бранденбурга-Пруссии в международных отношениях в 1655 г. Автор приходит к выводу, что бранденбургский курфюрст Фридрих Вильгельм был одним из тех европейских правителей, которые по своему положению играли решающую роль в балтийской политике многих сильных государств. Среди них были Речь Посполитая, Швеция, Россия, Объединенные Провинции и другие. Главная цель его политической деятельности состояла в том, чтобы объединить земли Бранденбурга и Княжеской Пруссии с территорией Королевской Пруссии.

12 ноября 1655 г. в Ринске Фридрих Вильгельм подписал соглашение с сословиями Королевской Пруссии. В результате этого он вступил со своими войсками в самые важные города этой части Речи Посполитой, кроме Гданьска. Ян Казимир и его двор расценивали это дипломатическое событие как действие, направленное против Карла X Густава, короля Швеции. Известным фактом было то, что шведский король пытался установить свою власть над той же территорией. Карл X напал на Королевскую Пруссию и вынудил Фридриха Вильгельма с его войсками отступить к Кенигсбергу. Результатом этой военной кампании стал Кенигсбергский договор от 17 января 1656 г. между Швецией и Бранденбургом-Пруссией.

Ключевые слова: король, Бранденбург, Пруссия, курфюрст, договор, международные отношения, Балтика.

Yaroslav Fedoruk (Kyiv). **John Casimir and His Court's Evaluation in the Fall of 1655 of the Union Conducted in Rinsk between the Elector of Brandenburg and Royal Prussia.**

The article presents the role of Brandenburg-Prussia in international relations in 1655. The author comes to the conclusion that Frederick William of Brandenburg was one of those European rulers whose position was decisive in the Baltic policy of many strong powers. Among them were the Polish-Lithuanian Commonwealth, Sweden, Russia, the United Provinces, and others. The main purpose of his political activity was to unite the lands of Brandenburg and the Ducal Prussia with the territory of the Royal Prussia.

Рінський союз між бранденбурзьким курфюрстом і Королівською Пруссією...

On 12 November 1655 in Rinsk Frederick William signed the treaty with the estates of Royal Prussia. As a result of this treaty he entered with his troops into the most important cities in this part of the Commonwealth (except of Gdansk/Danzig). John Casimir and his court treated this diplomatic event as an action against Charles X Gustavus of Sweden. It is a well known fact that the Swedish king tried to gain his power over the same territory. Charles X invaded Royal Prussia and forced Frederick William to retreat with his army to Konigsberg. The Treaty of Konigsberg on 17 January 1656 between Sweden and Brandenburg-Prussia was the result of this military campaign.

Key words: king, Brandenburg, Prussia, elector, treaty, international relations, Baltic.